

Knjiga Margarete Matijević o Rittigu višestruki je izuzetak u domaćoj historiografskoj publicistici: u stilsko-književnom, istraživačkom, emocionalnom i moralnom pogledu

Kada je umro, u napomenu je u Matici umrlih svećenika, koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu, neki njegov subrat upisao: "Sa svakim je režimom surađivao za svoga života, samo da bi plovio na površini. Bio je pristaša i suradnik komunističkog režima." Godina je bila 1961, ljeto, konac srpnja, loše prilike po Crkvu u Hrvata, ali ona, i njezin nepoznati glasnik, koji je bio zadužen da život i djelo Svetozara Rittiga svede na dvije rečenice, računali su na vječnost - ili na dugo vrijeme - u kojoj Crkva pobjeđuje, i na prijezir zaborava kojemu pokojnika upravo izlažu. Ono, međutim, za što mjesnu Crkvu, izgleda, nije briga, jest hoće li do vječnosti, ona i njezini pastiri, stići čistija s Rittigom ili bez njega. No, možda je tu riječ o formativnoj deformaciji: više se polaže na božansku predaju i svetu legendu, nego na povijest.

Monsinjur Svetozar Rittig, zagrebački svećenik i župnik župe Svetoga Marka, bio je političar i kulturni radnik, čovjek snažnoga, u nas ne baš često prisutnog, unutaršnjeg integriteta, koji mu je omogućavao da rado i spremno ostaje u manjini, da bude mimo svijeta. Njegov je slučaj dragocjen, jer životom i biografijom Rittig spaja naizgled udaljene epohe i osobe. Bio je svećenik i političar od Strossmayera - kojemu će upravo on podići onaj spomenik iza zgrade današnje HAZU - do Vladimira Bakarića. Živio je od romantizma i doba formiranja nacija do kasnog modernizma, jugoslavenskog komunizma i nacrtu Ustava iz 1963. Premda nije doživio godine starozavjetnog Mētušéla a, u Rittigovih osamdeset i osam stao je najveći dio stvarne hrvatske povijesti. (Vani ostaje fikcija hrvatskih kraljeva i knezova, i još nešto malo Zrinskih i Frankopana...)

Margareta Matijević, katolička teologinja i povjesničarka s Instituta za povijest, poduhvatila se nezahvalnog te umnogome unutar naše kulture i nemogućeg pothvata, pisanja biografije ovoga čovjeka. Knjiga pod naslovom "Između partizana i pristojnosti" - Život i doba Svetozara Rittiga (1873.-1961.) objavljena je u suizdavaštvu zagrebačke Plejade i Hrvatskoj instituta za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, i vjerojatno će ostati skrajnuta pred širom javnosti, daleko od izloga i od knjižarskih polica (što već govori o suvenirnicama i čaraparnicama koje se po Hrvatskoj nazivaju knjižarama), daleko od književnih i knjiških nagrada, jer takve koje bi žanrovski obuhvatile ovu knjigu unutar hrvatske kulture više i ne postoje. Šteta, jer se, odmah da primijetimo, radi o velikom, u nas po mnogo čemu sasvim izuzetnom i sjajno napisanom djelu. Povjesničari su, je l' te, istraživači i meštri od velikih sinteza, ali povjesničari su, što se u nas zaboravlja, pa onda i nisu, i pisci, stilisti, pripovjedači, koji pred izazovom velike naracije stoje jednako kao i beletristi, kao romanopisci - samo što za razliku od njih ne bi trebali da izmišljaju, jer je u njihovom slučaju baš svako izmišljanje laž - a lijepo pisanje je posebno važna stvar u pisanju biografije. Margareta Matijević piše izvanredno

lijepo, na najvišim razinama stilizacije, i krajnje skrupulozno prema izvorima. Ali i još nešto: ova je knjiga svojevrsna, javno izvedena, vježba iz etike. Autorica se do krajnjih granica suzdržava od izazova da sudi i prosuđuje o unutarnjim motivima svoga glavnog protagonista, pritom na majstorski način uspijeva ploviti kroz različite političke, skoro i civilizacijske epohe njegova života. Njene kratke sinteze hrvatskih društveno-političkih doba su, u stilskom pogledu, bez usporedbe u našim suvremenim književnostima, a u knjizi su silno važne i funkcionalne, jer se preko njih uspijeva ispričati Rittigov život. Premda ne dopušta da o njezinim pogledima na svijet išta saznamo - što je manira ne samo svakoga pristojnijeg povjesničara, nego i svakoga dobrog romanopisca - Margareta Matijević Rittiga iznutra prati u baš svim vremenima, i nikad joj se ne dogodi da o epohi razmišlja i piše izvan njezinih zadatosti i izvan logike vremena, s onom famoznom naknadnom pameću priručnih pravедnika i ostalih genija.

Svetozar Rittig bio je mimo svijet, ali u takvima se epohe savršeno ogledaju. To je opet nešto što je zajedničko dvama pisanjima, historiografskom i beletrističkom. Kao i mnogi Švabo unutar hrvatske kulture, Rittig je već formativno bio određen viškom slavenskih i hrvatskih sentimenata. Štrosmajerovac i starčevićanac, opčinjen glagoljaškom baštinom i staroslavenskom kulturno-jezičnom matricom, u kojoj, pored sve raskoši stečenih i prirođenih identiteta, nalazi temelje za snove o crkvenom izmirenju s pravoslavljem. Rodom Slavonac, pohodio je čuvenu isusovačku gimnaziju u Travniku i Katoličku bogosloviju u Sarajevu, u prvom njezinom naraštaju. Iz Bosne bježi pod nerazjašnjenim okolnostima, o kojima bi beletrist mogao na više načina spekulirati, ali je svakako zanimljivo da sam Rittig o tome nikad nije govorio.

U Zagreb stiže preko Đakova, godine 1911. Trideset i osam mu je, već zreo muškarac, na pragu srednjih godina, kad počinje njegova velika društvena, politička i gornjogradska karijera. Pristaša je ujedinjenja, veliki Jugoslaven, što će, u varijaciji i transformaciji, ostati do smrti, ali od onih čije će jugoslavenstvo biti nestopljeno i nepretaljeno, vazda dominantno hrvatsko. Kao starčevićanac završio je u Narodnom klubu, pa u Hrvatskoj zajednici, čudnovatoj političkoj formaciji, danas sasvim izbrisanoj iz hrvatskih sjećanja, jer se na nju ništa nije nastavilo, niti se itko na nju pozivao, koja se bila koristila ranom zabranom Komunističke partije Jugoslavije, pobjednice na prvim zagrebačkim izborima, pa su zavladao gradom... Rittig je narodni zastupnik, novinar i novinski urednik, župnik, politički tribun, neobično društven čovjek, s vrlo širokim spektrom poznanstava, jedan od onodobnih istaknutih građana, lice iz boljih zagrebačkih građanskih salona, građanski liberal kojemu je politika bila i ostala umijeće mogućega. Jedan od kontinuiteta njegova djelovanja, nešto što bi beletrist opet rado pripisao osobnom temperamentu i naravi čovjekovoj, grožnja je pred svakim radikalizmom, pobunom ili revolucionarnim djelovanjem. Zanimljivo je kroz knjigu Margarete Matijević pratiti čemu se i kome, ali i kako, Rittig politički protivi: njemu je, naravno, otpočetak strana boljševička revolucija, ali ništa bolje ne stoji ni s Radićevim republikanstvom, a onda ni s frankovački tradiranom, crnom ustaškom i fašističkom revolucijom. On je monarhist, po svojoj volji i na uslugu kralju, sve dok se po šestojanuarskoj diktaturi kralj ne počne služiti radikalnim i revolucionarnim sredstvima, pa odluči, baš poput Ataturka, redizajnirati narod i društvene prilike, a onda i samu narodnu povijest. Istina, ni tada Rittig ne pruža znatan otpor, ne gine,

nego se buni u skladu s mjerilima boljeg građanskog ukusa i pristojnosti.

U Zagrebu, pak, ostaje sve do u zrelo ljeto 1941. I tko zna koliko bi dugo ostao da nije bilo vrlo izvjesno da će ga ustaše ubiti. Tada se sklanja u talijansku okupacijsku zonu, nadbiskup Stepinac ga umirovljuje, i živi u Selcu, stvarajući i tamo žive i dinamične kontakte. Prije pada Italije, a pred njemačku okupaciju, odlazi k partizanima. Imao je savršen osjećaj za predviđanje katastrofe, karakterističan za obrazovane i vrlo darovite političare, ali i prilagodljivost u društveno-političkim mijenama kakva, možda, i nije najbolja preporuka za narodnog pastira i svećenika.

Za razliku, recimo, od fra Josipa Markušića, čije su velike i sudbinski važne "Ratne bilješke 1941.-1945." dobrim slučajem objavljene kad i ova knjiga, Svetozar Rittig nipošto nije bio proročka figura unutar Katoličke crkve. Bio je lagan, u mnogo čemu olak čovjek, vrlo dobrog stručnog i svjetovnog obrazovanja, vjerojatno i snažne vjere, ali nekako plitak. Ono u čemu bi se znao vinuti, i što ga čini velikom i važnom figurom međuratnog Zagreba, jedva da ima neke veze s njegovim svećeništvom. Ili ako ima, više je arhitektonske ili kunsthistoričarske prirode: obnovio je Crkvu svetoga Marka, čija je unutrašnjost, onakva kakvu vidimo danas, s Kljakovićevim freskama, slikama Ljube Babića i figurama Ivana Meštrovića, sasvim na slavu i čast njezina onodobnog župnika Svetozara Rittiga. U svemu drugom, bio je crkvenjak iz svoga vremena, ništa pametniji niti dublji od većine župnika, opsjednut borbom protiv psovke na javnom mjestu i ine sablazni. U kratkom, ali efektom pregledu Rittigovih kolumnističkih i komentatorskih radova pred oči nam izbija ograničen i u svojoj ograničenosti već pomalo komičan katolički pop. I, naravno, u to vrijeme antikomunist. Paradoks koji je danas, barem za hrvatske prilike, teško zamisliv: Rittig je u to vrijeme po crkvenim i čudorednim pitanjima vjerni konzervativac, dok je u političkom i građanskom smislu dosljedni liberal, kakvih danas ne samo da nema među službenicima i činovnicima Crkve u Hrvata, nego bi ih se jedva moglo naći i među građanima. Rittigova biografija zanimljiva je, međutim, i po tome što iz nje saznajemo kamo sve mogu odvesti putevi liberalizma, pogotovu kada se ukrste s opličalim crkvenim konzervativizmom.

Svetozar Rittig u partizanima nije mogao ostati samo antifašist - što je doista i prethodno bio - hrvatski Jugoslaven - što je također bio - i, eventualno, kršćanski socijalist, što je samo donekle bio, jer je pokazivao interes za živote i prosperitet sirotinje, nego je postao politički agitator, propagandist i korisni idiot socijalističke revolucije i Komunističke partije, te Josipa Broza Tita, kojeg bi svako malo uzveličao i uzdigao, taman onako i onoliko kako je i koliko (primjerice) vrhbosanski nadbiskup Ivan Evandelist Šarić veličao i uzdizao Antu Pavelića, a povremeno, bogme, i samog Adolfa Hitlera. No, naravno, sa stanovišta povijesti, veličanje Tita ne može biti isto što i veličanje Hitlera i Pavelića, kao što, samo s drugim rasporedom uloga, to nije isto ni sa stanovišta Crkve u Hrvata. Ali ono što jest isto, i što kvari stvar, jest da između političke, a mjestimice i zločinačke instrumentalizacije kojoj se prepustio i kojoj se odao Ivan Evandelist

Šarić (da, Evanđelista, po srpski, kako se prozvao u neko prethodno vrijeme; na što me upozorio Ivan Lovrenović), i političke i, na žalost također, zločinačke instrumentalizacije kojoj se prepustio Svetozar Rittig teško da ima razlike. Na kraju, zaoštrano govoreći, on se prema Titu i komunistima odnosio upravo onako kako se Alojzije Stepinac odnosio prema Paveliću i ustašama. Kao što je Rittig dobro znao, pa je to potihom i govorio, da komunisti čine zlo prema Crkvi i narodu, tako je i Stepinac znao, pa je to šapatom i propovijedao, da ustaše čine zlo prema Židovima i Srbima. (Šteta što, uglavnom, nije primjećivao da je to zlo bilo i prema Hrvatima.) Ali i kao što je Rittig grmio, da ga svi čuju, da su Tito i komunisti učinili veliko dobro i ostvarili povijesne težnje našega naroda, tako je i Stepinac grmio, da ga svi čuju, da su Pavelić i ustaše ostvarili veliki stoljetni san Hrvata. Jedan i drugi o zlu su glasno govorili samo kada bi bilo riječi o onima protiv kojih su se politički određivali i protiv kojih su, na kraju krajeva, usmjeravali i svoju vjeru. Obojica su, svaki na svoj način, bili politički kolaboracionisti. Samo što je na Stepinčevoj strani danas vječnost, kojom fatalno opterećuje svoj neuki i nemoćni hrvatski rod, a na Rittigovoj je strani antifašizam, dakle sva hrvatska europskost i svjetskost, sve ono što nije iz našega vlastitog mraka. Problem je, međutim, u tome što se u Stepinčevu vječnost bez Rittigove povijesti ne ide, ali i što se Rittigov antifašizam bez svijesti o vlastitom zločinu ne razlikuje od fašizma. Nije riječ o izjednačavanju pojmova, niti povijesnih epoha, nije riječ o izjednačavanju zločina, e da bi se zločini međusobno poništili, ili da bi jedan zasjenio drugi, nego je riječ o pokušaju saznavanja nečega što je moralno i životno važno, a tiče se budućnosti zajednice.

Margareta Matijević još je po nečemu atipična hrvatska povjesničarka. U naraciju o protagonistu velike povijesti, ona, umjesto da sudi i presuđuje, majstorski upisuje elemente malih povijesti. Tako, recimo, kroz cijelu knjigu provlači posve dragocjene fragmente, minijature, mikroepizode iz Rittigova privatnog i društvenog života. Autorica osjeća, kao malo tko u nas prije nje, važnost ocrtavanja građanske epohe na plohama hrvatskih društveno-političkih diskontinuiteta. Ona zna, i to svome čitatelju jasno predočava, da Svetozar Rittig, za razliku od tolikih svojih suvremenika, nije bio osoba diskontinuiteta, nije bio prevrtljivac, niti onaj koga voda nosi. Njegova krajnja intelektualna pozicija, kao i njegova kolaboracija s režimom, rezultat je, u velikoj mjeri, dosljednosti u mišljenju i u življenju, i koliko god ona djelovala neobično i atipično među svećenstvom Crkve u Hrvata, ona je među građanstvom Rittigovih naraštaja česta, vrlo učestala, gotovo prirodna. Tako je na neki način skončavao onaj bolji dio zagrebačkog, sarajevskog, beogradskog građanstva, samo što to onda nije djelovalo ni tako dramatično, a još manje moralno dvojbeno. Kada bi gospoda postupila kao što je 1945. postupio Svetozar Rittig, to onda nije bila kolaboracija, nego izbor po nuždi. Ali kada si svećenik, kada si veliki vječnik, ili kada si Miroslav Krleža, tada si pred izborom između martirstva i izdaje. Izdavši, Rittig je spasio mnoge. I o tome Margareta Matijević vrlo akribično piše. Crkva i društvo nakon 1990. prema toj činjenici nisu pokazali nimalo zahvalnosti. Nego su ga ubili zaboravom.

Ova knjiga prepuna je sporednih likova. Nekima od njih autorica osvaja ovog čitatelja, jer pripadaju njegovom sentimentu i interesu. Recimo, teta Nikolaja Mali, misionarka iz zagrebačkih predgrađa. Velika romaneskna figura. Ili Felix Niedzielski, banjalučki Poljak, zapovjednik

Ustaške mladeži, uvjereni katolik, tragična i neobična figura, na čijoj se drukčijosti i jedinstvenosti zrcali svijet u kojem je živio i kojem, zapravo, nije pripadao.

Margareta Matijević, baš kao Mark Mazower, kojeg s punom sviješću i radošću spominjem u istoj rečenici, povjesničar je sa strašću i interesom beletriste, pa će katkad samo zbog anegdotske ljepote, zbog dramaturgije ili ljepote u jeziku, prokrijumčariti epizodu u svoju historiografsku naraciju. Tako, recimo, riječi kojima pravnik Ivo Lerch, sin pokrštenog Židova, hvali u pismu Rittiga: "Vašim držanjem popravili ste gdjekad i gdjegdje ljage koje su drugi prouzročili, a koje nas, osjećam, terete u kolektivu. Bar one od nas koji znaju za 'vještinu' stida." Margareta Matijević doista zna svu uzvišenu vrijednost, ali i cijenu "vještine stida", i kao pojma, i kao izvanredno uspjele jezične fraze.

Dragocjeni su jelovnici s društvenih okupljanja kod Svetozara Rittiga, skupa s listama uzvanika. Veliki je hedonist bio taj svećenik, što ga opet čini Stepinčevim antipodom. Važno je bilo ispratiti i taj element u ličnosti. Što je sve posljedica hedonizma u povijesti društva, države, Crkve? Vrijedilo bi i o tome misliti. Rittig je, i to autorica bilježi, svoje gastronomske susrete nazivao okupljanjima za sofrom. Ta riječ se sjećala Bosne i Sarajeva, a u ovoj se knjizi našla opet po logici koja izlazi izvan žanra i vrste knjige. Po logici nadhistorijskoj, sasvim osobnoj.

Margareta Matijević rodila se u Banjoj Luci 1975, a od 1993. živi u Hrvatskoj. To navodi u kratkoj biografiji na kraju knjige, a u ova dva geografska pojma, označena vremenskim odrednicama, sadržano je mnogo toga što ne mora biti ni izrečeno. Uključujući i bogomdani, zavičajni i starinski jezični talent. Evo, za ilustraciju tog talenta, posljednjeg odlomka u knjizi:

"Jasno je da nije htio povratak prilika iz 1941. Hrvati jugoslavenske političke orijentacije, a on je bio osvjedočeni Jugoslaven, htjeli su novu, bolju i savršeniju državu. Ta Jugoslavija trebala bi zauzdati (veliko)srpske tendencije; pravično zadovoljiti sve južnoslavenske narode; u njoj se Hrvati ne bi morali osjećati kao mlađa braća pored nacije prvorođenaca kako je prečesto bilo za vlasti Karađorđevića. Vjerovali su da je baš Tito uspješan državnik u stvaranju i dugoročnom kreiranju takve države i da je od svih jugoslavenskih koncepcija federalna najpravednija. Vjerovali su da ta ideja - stvarno može uspjeti. Jugoslavenstvo je tu bilo važnije od komunizma. S te pozicije treba promatrati život i doba Svetozara Rittiga. On je dušu svoju zapisao Jugoslaviji."

(Jutarnji.hr)